

An Exploration of Women's Employment from the Perspective of the Qur'an and Narratives

Sayed Asghar Hosseini Khan Be Bon¹

Received: 08/04/2023

Accepted: 05/05/2024

Abstract

One of the important topics regarding women in Islamic societies is the permissibility or condemnation of women's employment from an Islamic perspective. This topic falls under the subcategories of gender equality and equal rights of women and men. Women, by expressing maternal emotions, Islamic upbringing, and strengthening their Islamic spirit, can become human developer and can also fulfill their role in providing for their livelihood through work and effort. What needs to be examined is whether Islam grants women the right to work outside the home and whether women can engage in employment to earn income and meet the financial needs of the family outside the home. The purpose of this research is to inform women seeking employment and familiarize them with the Islamic perspective on their employment. This research examines **this topic by referring to Qur'anic verses, narratives, interpretations, and** conducting a library study using a descriptive-analytical method. Undoubtedly, according to Islamic teachings, the observance of women's

1. PhD student in Islamic theology and studies with a focus on Quran and Hadith sciences, Islamic Azad University, Yadegar Imam Khomeini Branch, Shahr-e Rey, Tehran, Iran. a.hosseini1183@gmail.com.

* Hosseini Khan Be Bon, S. A. (1402 AP). An Exploration of Women's Employment from the Perspective of the Qur'an and Narratives. *Journal of Studies of Qur'anic Sciences*, 5(17), pp. 101-128. <https://doi.org/10.22081/JQSS.2024.66269.1255>.

interests and their protection from harm should always be considered. It is derived from the Qur'anic verses and narratives that women's employment outside the home is permissible, but the preservation of women's interests, chastity, and protection should be taken into account.

Keywords

The Qur'an, narratives, women, women's employment.

کاوشی در اشتغال زنان از دیدگاه قرآن و روایات

سیداصغر حسینی خان به بن^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۲/۱۶

چکیده

یکی از موضوعات مهم در رابطه با زنان در جوامع اسلامی، جوازپذیری یا تقبیح اشتغال زنان از دیدگاه اسلام است. این موضوع از زیرشاخه‌های موضوع برابری و تساوی حقوق زن و مرد به‌شمار می‌رود. زنان با ابراز عواطف مادری و تربیت اسلامی و تقویت روحیه اسلامی می‌توانند انسان‌ساز شوند و نیز می‌توانند با کار و کوشش در تأمین مخارج زندگی ایفای نقش کنند. آنچه بایسته بررسی است اینکه، آیا اسلام برای زن حق اشتغال در بیرون از منزل قرار داده است و آیا زن می‌تواند برای کسب درآمد و تأمین معیشت و نیازمندی‌های خانواده بیرون از منزل مشغول کار شود؟ هدف از این پژوهش آگاهی‌دادن به زنان جویای کار و آشناکردن آنها با دیدگاه اسلام درباره اشتغال‌شان است. در این پژوهش با استناد به آیات و روایات و تفاسیر و با مطالعه کتابخانه‌ای و به روش توصیفی - تحلیلی این موضوع مورد بررسی قرار گرفته است. بی‌تردید بنابر آموزه‌های اسلامی، رعایت مصلحت زنان و مصونیت داشتن آنان از مسائلی است که همیشه باید رعایت گردد. از آیات قرآن کریم و روایات به‌دست می‌آید که اصل اشتغال زنان در بیرون منزل جایز است، ولی باید رعایت مصلحت زن و عفت و مصونیت‌داشتن وی مورد توجه قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها

قرآن کریم، روایات، زنان، اشتغال زنان.

۱. دانشجوی دکتری الهیات و معارف اسلامی گرایش علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی (عج)، شهری، تهران. ایران. a.hoseini1183@gmail.com

* حسینی خان به بن، سیداصغر. (۱۴۰۲). کاوشی در اشتغال زنان از دیدگاه قرآن و روایات. فصلنامه علمی - ترویجی مطالعات علوم قرآن، ۵(۱۷)، صص ۱۰۱-۱۲۸. <https://Doi.org/10.22081/JQSS.2024.66269.1255>.

از نظر آموزه‌های اسلامی زنان و مردان در اصل آفرینش و در وصول به بالاترین مراتب کمال و معنویت مساوی هستند. قرآن کریم می‌فرماید: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا؛ هر کس از مرد و زن که کاری نیک و شایسته کند، درحالی که مؤمن باشد، هر آینه او را به زندگانی پاک و خوشی زنده بداریم، و مزدشان را بر پایه نیکوترین کاری که می‌کردند پاداش دهیم» (نحل، ۹۷)؛ بنابراین آیه، زن و مرد در رسیدن به حیات طیبه برابر هستند، یعنی رسیدن به حیات طیبه در گرو جنسیت نیست. نیز، قرآن کریم می‌فرماید: «أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ؛ بی‌تردید من عمل هیچ عمل‌کننده‌ای از شما را - از مرد یا زن که همه از یکدیگرید و با هم پیوند دارید - ضایع نخواهم کرد» (آل عمران، ۱۹۵)؛ بنابراین آیه، اعمال هر یک از مرد و زن تباه نمی‌شود و نزد خداوند محفوظ است. در احکام الهی زن و مرد به لحاظ تکلیف باهم برابرند، مگر در احکام خاص زنان. احکامی از قبیل امر به معروف، اقامه نماز و دادن زکات در این آیه برای مردان و زنان آمده است: «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ؛ و مردان و زنان باایمان دوست و یاور و سرپرست یکدیگرند، به هر کار نیک (از نظر عقل و شرع) فرمان می‌دهند و از هر کار زشت (از دیدگاه عقل و شرع) باز می‌دارند و نماز را برپا می‌کنند و زکات می‌دهند» (توبه، ۷۱). امام خمینی علیه السلام می‌فرماید: «از حقوق انسانی، تفاوتی بین زن و مرد نیست؛ زیرا که هر دو انسانند» (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۴، صص ۳۶۴-۳۶۵).

براساس آموزه‌های اسلامی بیکاری برای مرد و زن، امری مذموم می‌باشد. امام هفتم، موسی بن جعفر علیه السلام می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَىٰ لَيُبْغِضُ الْعَبْدَ الْفَارِغَ؛ به راستی که خداوند شخص بیکار را دشمن می‌دارد» (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۳، صص ۱۶۹). این روایت زن و مرد را شامل است. سرور زنان جهانیان، حضرت فاطمه علیها السلام همیشه در خانه کار می‌کرد. روزی رسول خدا صلی الله علیه و آله به منزل حضرت فاطمه علیها السلام وارد شد و از اوضاع و احوال زندگی آنان

پرسید. فاطمه در جواب گفت: «ای رسول خدا، دستان من در اثر کار با آسیاب سنگی تاول زده و زخم شده است!» (دشتی و همکاران، ۱۳۷۲، ص ۱۶۵).

آنچه بایسته پژوهش و بررسی می‌باشد این است که، آیا از دیدگاه اسلام زن حق اشتغال در بیرون از منزل را دارد و آیا زن مجاز است برای کسب درآمد و تأمین معیشت و نیازمندی‌های خانواده بیرون از منزل مشغول کار شود؟ از آنجاکه یک زن مسلمان باید براساس احکام اسلامی زندگی خود را تنظیم کند و طبق قوانین اسلامی عمل نماید، پرسش یادشده برای یک زن مسلمان و مقید به احکام اسلامی مهم است. در پژوهش پیش‌رو پرسش یادشده مورد بررسی قرار گرفته است.

البته توجه به این نکته بایسته است که تساوی میان مرد و زن صددرصد نیست، بلکه پرواضح است که زن و مرد از نظر تکوینی تفاوت دارند و نیز در احکام تشریحی میان آنان تفاوتی وجود دارد. برخی تفاوت‌های تکوینی میان زن و مرد چنین است: یکی، تفاوت‌های بیولوژیک (ساختار بدن) و فیزیولوژیک؛ دوم، زنان رقیق‌القلب‌ترند؛ سوم، رفتارگرایی مردان بیشتر به کارهایی سنگین التفات بهتری نسبت به زنان داده شده‌اند.

از نظر تشریحی نیز در برخی احکام میان زنان و مردان تفاوت است، مثلاً از نظر اسلام، نفقه (مسکن، لباس، غذا، اثاث خانه و سایر مواردی که به‌طور متعارف با وضعیت زن متناسب باشد)، مهر و صداق (کابین) برعهده مرد است. در موضوع طلاق و دیه و ارث نیز میان مرد و زن تفاوتی وجود دارد. باید زنان در انتخاب شغل به این تفاوت‌ها توجه داشته باشند.

۱. پیشینه تحقیق

پس از انقلاب اسلامی ایران در حوزه مربوط به زنان، پژوهش‌های گسترده‌ای انجام شده است که در بخش اشتغال زنان، برخی فعالیت‌های پژوهشی انجام شده عبارتند از: کتاب‌های: ۱. حضور زن در عرصه‌های اجتماعی - اقتصادی از نگاه آیات و روایات

طاهری‌نیا، ۱۳۸۹؛ ۲. وضعیت زن در عصر اسلامی (نیم قرن اول هجری) (واعظی، ۱۳۹۰؛ ۳. بررسی حقوقی اشتغال زن در حقوق بین‌الملل (نواصر، ۱۳۹۸).

و مقالاتی از جمله: ۱. «مستندات قرآنی مفسران معاصر فریقین پیرامون اشتغال زنان» (دیانی دردشتی و حسینی میرصافی، ۱۳۹۹) نویسنده در این مقاله آرای تفسیری رشیدرضا از مفسران اهل تسنن در تفسیر المنار و علامه طباطبایی از مفسران شیعه در تفسیر المیزان را مورد بررسی قرار داده و با بررسی موضوع اشتغال زنان از منظر قرآن با روش توصیفی، تحلیلی و تطبیقی به مقایسه نظرات آن دو پرداخته است، که بنابر نظر هر دو مفسر دیدگاه اعطای حقوق مالی و استقلال زن بر اموال او از قوانین مترقی اسلام می‌باشد.

۲. «بررسی تطبیقی اشتغال زنان در مکتب اسلام و فمینیسم» (خسروشاهی و مؤمنی‌راد، ۱۳۹۴) در این مقاله تلاش شده تا نگاه اسلام و فمینیسم به مسئله اشتغال زنان ترسیم گردد.

۳. «بررسی جایگاه زن در اخلاق اسلامی با تأکید بر حق حضانت و اشتغال زنان در حقوق اسلام و بشر» (علینژاد و همکاران، ۱۳۹۶) در این مقاله حق حضانت زن نسبت به فرزندان در صورت نبود همسر و اشتغال زنان در بیرون از منزل از نگاه حقوق اسلامی و حقوق بشر مورد بررسی قرار گرفته است.

۴. «ارائه شاخص‌های الگوی مطلوب اشتغال بانوان براساس تجربه صدراسلام» (مقدم و مؤمنی‌راد، ۱۳۹۷) در این مقاله روش تحلیل محتوا تجربه تاریخی اشتغال زنان در صدر اسلام بررسی شده است.

۵. «اشتغال زنان؛ پیامدها و راهکارها» (عطارد، ۱۳۸۵) در این مقاله، ضمن اقرار به فواید و مزایای مثبت اشتغال، به تفصیل، به بیشتر پیامدهای منفی اشتغال زنان پرداخته شده و سازوکارها و رهیافت‌هایی برای آفت‌زدایی از حوزه اشتغال زنان، مطرح شده است.

و پایان‌نامه‌هایی همچون: ۱. «بررسی تطبیقی اشتغال زنان در اسلام و مسیحیت» (احسانی قمشلوئی، ۱۴۰۰). ۲. «چالش‌های اخلاقی اشتغال زنان در خانواده و راهکارهای آن از دیدگاه اسلام» (مه‌دیوان، ۱۳۹۵) و «اشتغال زن از منظر قرآن و حدیث» (روزبهانی، ۱۳۷۸)

که در این پایان‌نامه با توجه به آیات قرآن کریم و روایات جواز اشتغال زنان بیرون خانه اثبات شده و دلایل قرآنی و روایی مخالفان اشتغال زنان بیرون منزل پاسخ داده شده است.

۲. مفاهیم

۲-۱. اشتغال

واژه اشتغال، یک واژه عربی از باب افتعال و از ریشه «شغل» است که به معنای سرگرم شدن می‌باشد. «الشُّغْلُ وَ الشُّغْلُ» حالت و عارضه‌ای است که انسان را از دیگر چیزها غافل می‌سازد و موجب فراموشی انسان می‌شود (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۴۵۷). اگر این واژه با حرف «عن» متعدی شود، معنای اعراض و روی گردان شدن را دارد (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۳، ص ۱۹۵). در زبان فارسی واژه اشتغال، یعنی به کاری پرداختن، مشغول شدن به کاری (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۲۲۲۶)؛ همچنین به معنای سرگرم شدن، سرگرمی و گرفتاری به کار رفته است (معین، ۱۳۷۵، ص ۲۸۰). در قرآن کریم مشتقات واژه شغل به کار رفته است، مانند: «إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغْلٍ فَاكِهِونَ؛ همانا بهشتیان در آن روز در حال و هوایی خوش‌اند و مسرور و متلذذند» (یس، ۵۵) و «سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلْنَا أَمْوَالَنَا وَ أَهْلُونَا؛ به‌زودی بازنهاده‌شدگان از بادیه‌نشینان عرب (که در حدیبیه با تو شرکت نکردند) به تو خواهند گفت: (محافظت) اموال و کسان ما، ما را مشغول کرد» (فتح، ۱۱).

معنای اصطلاحی «اشتغال» عبارتست از: کار و انجام وظایف که شامل کوشش‌های فکری و جسمی می‌شود و به هدف تولید کالا و خدمات برای تأمین نیازهای انسان‌ها صورت می‌گیرد؛ بنابراین معنای اصطلاحی اشتغال شامل همه فعالیت‌های اقتصادی، چه فکری، تخصصی و غیرتخصصی که در برابر آن، حقوق منظم و حق‌الزحمه پرداخت می‌گردد، می‌شود (مریدی، نوروزی، ۱۳۷۳، ص ۵۲). گفته‌اند اشتغال سه ویژگی مهم دارد: ۱. فعالیت مشخص و منظم؛ ۲. پرداخت مزد در قبال انجام کار؛ ۳. فاصله بودن بین محل کار و منزل (آبوت و والاس، ۱۳۸۰، ص ۱۶۶). باید توجه داشت که تعریفی که از اشتغال شد،

براساس فرهنگ غرب است، ولی در فرهنگ اسلامی، اشتغال با واژه «کار» باید معنا گردد (باقری، ۱۳۸۲، ص ۷).

۲-۲. کار

«کار» در لغت، به معنای فعالیت، تلاش و کوشش است. در اصطلاح اقتصادی، عامل تولید است که برای آن تعریف‌های متعددی ارائه شده است: ۱. کار، یکی از عوامل تولید است که تمام فعالیت‌های اقتصادی انسان، اعم از فکری و یدی، تخصصی و غیر تخصصی برای تولید ثروت را در برمی‌گیرد. ۲. کار می‌تواند، به عنوان انجام وظایفی تعریف شود که متضمن صرف کوشش‌های فکری و جسمی بوده و هدفشان تولید کالاها و خدماتی است که نیازهای انسانی را برآورده می‌سازد. ۳. شغل یا پیشه کاری است که در مقابلش مزد یا حقوق منظمی پرداخت می‌گردد (جعفری و حبیبی، ۱۳۸۱، صص ۷۰-۷۳).

بنابراین فعالیتی که در برابر آن پاداش و مزد پرداخت نگردد، کار محسوب نمی‌شود (قره‌باغیان، ۱۳۷۶، ص ۱۱۱).

۲-۳. اشتغال زنان

زنان در دو عرصه فعالیت دارند، یکی عرصه خانه، کارهایی از قبیل: آشپزی، شستشو، نظافت خانه، رسیدگی به فرزندان و همسر، که به آنها کار خانگی گفته می‌شود، دیگری عرصه اجتماع که به آن، کار بیرون گفته می‌شود. اصطلاح اشتغال زنان مربوط به عرصه دوم است. پس به فعالیت زنان در عرصه اجتماع که همراه با پرداخت حقوق و دست‌مزد است، اشتغال زنان می‌گویند.

۳. ادله جواز اشتغال زنان از نگاه قرآن

پیش از بیان ادله کسانی که موافق اشتغال زنان هستند یک مقدمه ذکر می‌شود. حضور همه، چه زن و چه مرد، در صحنه اجتماع یک ضرورت است. اگر انسان موفق نشد در

یک مسئله اجتماعی حضور پیدا کند، از فیضی بی بهره می ماند که جبران آن فقط با استغفار رسول الله الاعظم ترمیم می شود: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ؛ همانا مؤمنان کسانی اند که به خدا و پیامبر او ایمان آورده اند و چون با او (پیامبر) در کاری عمومی گرد آیند نروند تا از او اجازه خواهند» (نور، ۶۲). دین از آن جهت که بشر را با دید جمعی می نگرد، برای انسان به یک هویت جمعی معتقد است که با شرکت همه افراد جامعه، قابل تحقق است. حضور زن در سیاست و مبارزه علیه ظالمان به تقریر معصومین علیهم السلام رسیده است. زنانی که در زمان ائمه علیهم السلام در سیاست دخالت و علیه حکومت ها قیام می کردند نه تنها توسط ائمه معصومین علیهم السلام نهی نمی شدند، بلکه مورد تأیید هم قرار می گرفتند.

اگر انجام کاری و شغلی، مختص زنان و یا منحصر در زنان باشد، در این صورت، اشتغال زنان نه تنها مستحب، بلکه واجب است. مثلاً، اگر زنان مطالبی از مطالب اسلامی را بدانند، ولی مردان ندانند، در این صورت تدریس و تعلیم بر زنان واجب می شود (جوادی آملی، ۱۳۷۱، ص ۳۸۴).

در آموزه های اسلامی پیش از بیان احکام شرعی زنان، به مبانی حاکم بر اصول و احکام زنان پرداخته شده است؛ از قبیل: تساوی زن و مرد در اصل آفرینش و برابری زن در رسیدن به بالاترین مراتب کمال و معنویت؛ زیرا، خاستگاه کسب فضایل روح است نه جسم و برقراری عدالت در حقوق میان زن و مرد. از چند دسته از آیات قرآن کریم جواز اشتغال زنان استفاده می شود که در اینجا به آنها اشاره می کنیم:

دسته اول: آیاتی که برای زنان استقلال اقتصادی قائل شده است. قرآن کریم درباره استقلال اقتصادی مردان و زنان می فرماید: «لَلرَّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ؛ برای مردان بهره ای است از آنچه کسب کرده اند (به دستشان رسیده از راه خصوصیات غیراختیاری یا امور اختیاری) و برای زنان نیز بهره ای است از آنچه کسب کرده اند» (نساء، ۳۲). دلالت این آیه بر استقلال اقتصادی زنان از واژه «کسب» است. مشتقات این واژه ۶۷ بار در قرآن تکرار شده است، و به معنای کاری می باشد که برای

جلب نفع یا دفع ضرر است، نیز به معنای کسب مال و علم و طلبیدن آن دو آمده است و کسب اثم و گناه به معنای متحمل شدن و انجام دادن گناه می‌باشد (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۶، ص ۱۰۹).

در تمام موارد کاربرد مشتقات واژه «کسب» در قرآن کریم، فقط در آیه فوق به معنای کار و تلاش مادی و درآمد اقتصادی می‌باشد. آیه شریفه، مطلق است و هر نوع درآمدی که زنان به دست می‌آورند شامل می‌شود، این درآمد چه از طریق ارث باشد، چه از طریق هبه، مهریه، نذر و امثال آن و چه از طریق اشتغال؛ بنابراین لازمه اطلاق آیه در طریق مالکیت زنان، جواز اشتغال آنان خواهد بود.

دسته دوم: آیاتی که داستان کار کردن دختران شعیب در بیرون خانه را بازگو می‌کند. دختران شعیب به علت کهولت سن پدرشان برای کسب به شغل دامداری و چوپانی مشغول بودند (ر.ک: قصص، ۲۳-۲۵). از این داستان معلوم می‌شود که اولاً، کار کردن زنان بیرون خانه قبل از اسلام هم وجود داشته است و ثانیاً، قرآن کریم چنین عملی را بعد از نقل آن، رد نکرده و از رد نکردن آن، تأیید استفاده می‌شود.

دسته سوم: قرآن درباره زنانی که همسرانشان را از دست دادند، پس از طی عده وفات، می‌فرماید: «إِنَّ خَرْجَنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَ اللَّهُ غَزِيْرٌ حَكِيْمٌ؛ پس اگر خود آنها بیرون رفتند، پس راجع به آنچه درباره خودشان به طور شایسته انجام دهند (از دواج یا اشتغالی انتخاب نمایند)، بر شما (وارثان میت) گناهی نیست (و هزینه ساقط می‌شود) و خداوند توانا و حکیم است» (بقره، ۲۴۰). اطلاق و عموم این آیه، شامل اتخاذ شغل نیز می‌شود. رشید رضا در مورد این آیه بیان می‌دارد: «اگر زنان بخواهند در بخشی از زندگی خود که فارغ از انجام حقوق دیگران است، به فعالیت‌های اقتصادی و یا اجتماعی بپردازند، مانعی ندارد، به شرطی که طبق فرموده قرآن براساس معروف یعنی اصول عقلانی و انسانی و عرف جامعه باشد. برای مثال، شغلی که منافاتی با حیثیت خانوادگی و وظایف زندگی مشترک نداشته باشد (رشید، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۴۵۱). علامه طباطبایی رحمته الله علیه در مورد این آیه بیان می‌دارد: «فلا جناح» کنایه از دادن اختیار به زنان است در کارهایی که انجام می‌دهند. اگر خواستند بعد از عده

طلاق، ازدواج کنند و همچنین نمی‌توانند او را از این کار باز دارند. عادت جاهلیت نباید مانع اختیار آنها در مورد کارشان گردد. این حق مشروع آنهاست و در اسلام کسی نمی‌تواند دیگری را از عمل معروف بازدارد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۳۶۲).

دسته چهارم: آیاتی که درباره مرضعه است، یعنی درباره زنانی که نوزادان دیگران را شیر می‌دهند و به آنان دایه می‌گویند و از این طریق کسب اجرت می‌کنند. این آیات بر جواز اصل اشتغال زنان دلالت دارد، مانند این دو آیه: «فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ؛ پس اگر برای فرزند شما شیر دادند مزد آنها را بدهید» (طلاق، ۶)؛ «وَإِنْ تَعَاوَرْتُمْ فَسْتَرْضِعْ لَهُ الْأُخْرَى؛ و اگر با یکدیگر سخت‌گیری کردید، زن دیگری آن بچه را شیر دهد (مرد باید برای طفل دایه بگیرد)» اگر زن و مرد در شیردادن به کودک با هم به توافق نرسیدند، به این صورت که یا زن حاضر نیست به کودک شیر بدهد و یا اجرتی بیش از معمول می‌خواهد، در این صورت، بر پدر کودک لازم است برای تغذیه کودک، دایه بگیرد تا طفل آسیب نبیند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۹، ص ۵۳۱).

دسته پنجم: آیاتی که کار و تلاش مادی را برای انسان مجاز دانسته است. در این آیات، از واژه ترکیبی «ابتغاء فضل» استفاده شده است. مانند آیات ذیل:

«رَبُّكُمْ الَّذِي يُرْجِي لَكُمْ الْفُلُوكَ فِي الْبَحْرِ لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا؛ پروردگار شما کسی است که کشتی‌ها را در دریا (به بخشیدن قدرت ابتکار و ابزار ساخت کشتی و نرم نمودن طبیعت آب) به سود شما می‌راند تا از فضل و روزی او بجوید، زیرا او همیشه با شما مهربان است» (اسراء، ۶۶).

«وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتٍ فَمَحْوِنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِيَتَّبِعُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ؛ و ما شب و روز را دو نشانه (از توحید و قدرت و حکمت خود) قرار دادیم پس آن نشانه را که شب است بی‌نور، و آن نشانه را که روز است روشن ساختیم، تا شما (در آن روشنی) از پروردگارتان فضل و رحمتی بطلبید (مشغول کسب و کار شوید)» (اسراء، ۱۲).

«فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ؛ و چون نماز تمام شد (مجازید که) در روی زمین پراکنده شوید و از فضل

خدا بطلیبید (در پی کار و روزی روید) و خدا را بسیار یاد کنید، شاید رستگار گردید» (جمعه، ۱۰).

«لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ؛ بر شما گناهی نیست که (در اثنای حج) از پروردگارتان فضل و روزی طلبید» (بقره، ۱۹۸).

تعبیر «ابتغاء فضل» در آیاتی که ذکر شد، شامل تجارت و کسب و تلاش اقتصادی می‌شود (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۵۲۷ و ج ۶، صص ۶۱۹، ۶۵۹ و ج ۱۰، ص ۴۳۵؛ قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۲، ص ۴۱۳؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۳، ص ۱۵۲؛ ج ۱۹، ص ۲۷۴). از سوی دیگر، آیات یاد شده گرچه به صورت جمع مذکر است، ولی شامل زنان نیز می‌شود، همانند دیگر احکام از قبیل: نماز، زکات، حج، جهاد و ... که در قرآن آمده است و به صورت جمع مذکر است، ولی مخصوص مردان نیست و زنان را نیز دربرمی‌گیرد.

دسته ششم: آیاتی که می‌گویند خداوند زمین را مسخر انسان قرار داده و برای کار و طلب روزی رام انسان قرار داده است، مانند آیه ۱۵ سوره ملک که می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْسُوا فِي مَنَاقِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ؛ اوست که زمین را برای شما رام کرد، پس در اطراف و کناره‌های آن راه روید و از روزی او بخورید». این آیه انسان‌ها را به تصرف در طبیعت و فعالیت و تلاش اقتصادی امر می‌کند. این آیه نیز شامل مردان و زنان می‌شود. تعبیر «كُلُوا مِن رِّزْقِهِ» در این آیه به معنای انواع طلب و تصرف در زمین است. پس تعبیر «اکل» در آیه به معنای انواع تصرف در زمین است، همانند آیه «لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ» (بقره، ۱۸۸، نساء، ۲۹) که به معنای تصرف کردن است. براساس این تفسیر، آیه شریفه، به انسان‌ها گوشزد می‌کند که ما زمین را به گونه‌ای آفریدیم که شما بتوانید با انواع تصرف در آن، زندگی مادی خود را تأمین کنید و سپس به وسیله امر با واژه «كلوا» انسان‌ها را به انواع کار و تلاش اقتصادی مثل صیادی، کشاورزی، دامداری و انواع تصرفات در زمین برای استفاده از نعمت‌های الهی و استفاده از ارزاق آن ترغیب و تشویق کرده است.

«وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِيَأْتِيَ كَلْبًا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسَخَّرُ جُودًا مِنْهُ حَلِيَّةٌ تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلُكَ مَوَاجِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ؛ او کسی است که دریا را مسخر

[شما] ساخت تا از گوشت آن بخورید و زیوری برای پوشیدن از آن استخراج کنید و کشتی ها را می بینی که سینه دریا را می شکافند تا شما [به تجارت پردازید و] از فضل خدا بهره گیرید؛ شاید شکر نعمت های او را بجا آورید» (نحل، ۱۴).

دسته هفتم: آیاتی که می گوید خداوند خرید و فروش را حلال نموده و ربا را حرام کرده است، که این آیات شامل مردان و زنان می شود: «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَ حَرَّمَ الرِّبَا؛ خدا خرید و فروش را حلال و ربا را حرام کرده است» (بقره، ۲۷۵) پس اشتغال به خرید و فروش برای مردان و زنان جایز شمرده شده است.

دسته هشتم: آیاتی که برخی شغل های خاص را مطرح کرده است که شامل مردان و زنان می شود، مانند: صیادی و شکار حیوانات که هنگام احرام یا در حرم برای زنان و مردان جایز نیست. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ؛ ای کسانی که ایمان آورده اید، در حالی که محرمید یا در حرم هستید شکار نکشید» (مائده، ۹۵) و «حُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرْمًا؛ بر شما شکار از خشکی مادامی که در حال احرامید یا در حرم هستید حرام است» (مائده، ۹۶). از این آیات معلوم می شود که شغل صیادی در غیر حرم و در غیر حال احرام برای مردان و زنان جایز است؛ از این رو قرآن کریم شکار کردن در غیر حال احرام و در غیر حرم را مجاز می شمارد: «وَ إِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا؛ چون از حرم و احرام در آمدید، می توانید شکار کنید» (مائده، ۲)؛ بنابراین لازمه این گونه آیات آن است که اشتغال بیرون منزل برای زنان منعی ندارد.

۴. ادله جواز اشتغال زنان از نگاه روایات و سیره مسلمانان در صدر اسلام

افزون بر آیات قرآن، از روایات نیز جواز اشتغال زنان استفاده می شود. که در اینجا به برخی از آنها اشاره می کنیم.

اول: رسول خدا ﷺ به زنان جوان اجازه دادند تا در مراسم عید فطر و قربان از منازل خارج شوند، و برای تهیه روزی بساط بگسترانند. سیره و نوع برخورد پیامبر ﷺ با اشتغال زنان در عصر رسالت به خوبی گویای جواز کار زنان است. و جواز بسیاری از کارها برای زنان امضا شده است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲۲، ص ۱۵۵، ج ۹۰، ص ۳۷۴).

دوم: روایاتی که اجرت گرفتن زن نوحه‌خوان و آوازخوان را جایز شمرده است. از امام صادق علیه السلام از اجرت زن نوحه‌گر پرسیده شد. آن حضرت فرمود: «لَا بَأْسَ بِهِ وَ قَدْ نَبَحَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ؛ اشکالی ندارد حتی اگر بر پیامبر نوحه کند» (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۱۸۳). از حنان بن سدیر نیز روایت شده که: در محله ما زنی بود که کنیزی نوحه‌خوان داشت. این زن از طریق نوحه‌خوانی کنیزش، زندگی خود را اداره می‌کرد (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، صص ۱۵۱ و ۸۶)

ابوبصیر از امام باقر علیه السلام درباره کسب و درآمد زنان آوازخوان پرسید. امام فرمود: «الَّتِي يَدْخُلُ عَلَيْهَا الرَّجَالُ حَرَامٌ وَالَّتِي تُدْعَى إِلَى الْأَعْرَاسِ لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ؛ اگر در مجلس مردان وارد شوند، حرام است، ولی اگر برای مجالس عروسی زنانه آواز بخوانند اشکالی ندارد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۱۱) در روایت دیگری از امام صادق علیه السلام وارد شده که حضرت فرمودند: «أَجْرُ الْمُغْنِيَةِ الَّتِي تَزُفُّ الْأَعْرَاسَ لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ لَيْسَتْ بِالَّتِي يَدْخُلُ عَلَيْهَا الرَّجَالُ؛ مزد و اجرت زن آوازخوانی که برای مجلس عروسی می‌خواند در صورتی که مردان در آن مجلس نباشند، اشکالی ندارد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۱۲۰).

سوم: روایاتی که بیانگر سیره زنان مسلمان در زمان معصومین است که بیرون منزل مشغول کار بودند. زنی در اسلام به نام ام‌معبد النصارى بود که هنگام فصول و برداشت میوه‌ها در تهیه آب میوه برمی‌آمد و آن را در بازار به قیمت مناسب می‌فروخت و از این طریق به فروش نوشیدنی برای عامه مشغول بوده است (ابن اثیر، ۱۴۰۹ق، ج ۶، ص ۳۹۶). رانطه همسر عبدالله بن مسعود، از صحابی مشهور رسول خدا صلی الله علیه و آله از جمله زنانی بود که به صنعت‌گری می‌پرداخت (طبرانی، بی‌تا، ج ۲۴ ص ۲۶۵ - ۲).

حضرت خدیجه علیها السلام زن توانا و قدرت‌مند جزیره العرب بود. او از چهره‌های بارز و از تاجران سرشناس عربستان و کشورهای همجوار آن بوده که ارقام عمده‌ای از کالاهای مورد نیاز را خرید و فروش می‌کرد (ابن هشام، بی‌تا، ج ۱، صص ۲۱۱-۲۱۲). اسماء بنت عمیس و ام ایمن در خانه حضرت زهرا علیها السلام خدمت می‌کرده‌اند. شاطری و نان‌پزی زنان از مشاغل رایج صدر اسلام بوده است. فزه کنیز حضرت زهرا علیها السلام در خانه آن حضرت نان می‌پخت.

زنان در صدر اسلام در جنگ‌ها شرکت می‌کردند. در جنگ «احد» زنان بسیاری برای کمک به مجاهدان شرکت داشتند و با رساندن آب و غذا و شستن لباس‌ها و یا پرستاری مجروحان، به سپاه اسلام یاری می‌رساندند. از جمله: ام‌ایمن، «ربیع» دختر معوذ انصاری، «حمنه بنت جحش» و برخی زنان حاضر برای رزمندگان آب و نان حمل می‌کردند (ابن اثیر، ۱۴۰۹ق، ج ۵، ص ۴۵۱؛ ابن سعد، بی‌تا، ج ۱۴، ص ۸).

بسیاری از کارها وجود داشتند که زنان متصدی آن بودند؛ صنایع دستی، نخریسی، پارچه‌بافی، تجارت، بازرگانی، فروشندگی، پرستاری، امدادگری، نانواپی و چوپانی، از جمله مشاغل عصر رسالت بود، که برخی زنان بدین شغل‌ها اشتغال داشتند. پیامبر اکرم ﷺ در امور غیرعامه از قبیل تعلیم و تعلم، پرستاری بیماران و مداوای آنان را منع نکرده‌اند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۳۶۴).

۵. ادله عدم جواز اشتغال زنان از نگاه قرآن

برخی با اشتغال زنان در بیرون خانه مخالف هستند و برای اثبات دیدگاه خود به آیاتی از قرآن کریم استناد کرده‌اند.

آیه اول: نخستین آیه که مخالفان جواز اشتغال زنان به آن تمسک کرده‌اند، آیه ۳۳ سوره احزاب است که می‌فرماید: «وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ؛ و در خانه‌ها تان آرام گیرید، و به شیوه جاهلیت پیشین به خودنمایی بیرون نیابید».

این آیه شریفه به ماندن زنان در منزل و بیرون‌نیامدن امر کرده است. وقتی اصل بیرون آمدن برای زنان ممنوع باشد، پس به طریق اولی کارکردن و اشتغال بیرون منزل ممنوع خواهد بود.

آیه دوم: دومین آیه که مخالفان جواز اشتغال زنان به آن تمسک کرده‌اند، آیه ۵۳ سوره احزاب است که می‌فرماید: «وَ إِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسَأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ؛ و چون از آنان (زنان پیامبر) کالایی خواهید از پشت پرده بخواهید. این برای دل‌های شما و دل‌های ایشان پاکیزه‌تر است». این آیه شریفه ارتباط

زنان و مردان را از پشت پرده معرفی می‌کند. لازمه اشتغال بیرون منزل، ارتباط زنان و مردان است.

۶. ادله عدم جواز اشتغال زنان از نگاه روایات

مخالفان جواز اشتغال زنان در بیرون منزل به برخی روایات نیز تمسک کرده‌اند از قبیل روایات زیر:

اول: روایاتی که می‌گویند زنان عورتند، آنها را در خانه نگهداری کنید (ر.ک: کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۵۳۵)؛

دوم: روایاتی که می‌گویند: برای زنان بهتر این است که مردان را نبینند و مردان هم آنها را نبینند (ر.ک: مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۱، ص ۳۶)؛

سوم: در روایتی از جابر جعفی به نقل از امام باقر علیه السلام نیز آمده است که نماز زن در منزل بهتر از نماز به جماعت در مسجد است» (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۳۷۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۸۱، ص ۱۱۵)، در حالی که نماز در مسجد و اقامه نماز جماعت و جمعه فضیلت بسیاری دارد. با وجود تأکید روایات بر رفتن به مسجد و اقامه نماز در مسجد، حضور زن در مسجد و خواندن نماز در مسجد و به جماعت، افضل از نماز خواندن در منزل شمرده نشده است. این مطلب به خوبی نگرش دین به زن نسبت به حضور در مسجد واضح می‌نماید که اشتغال زن در خارج از خانه مهم‌تر از مسجدرفتن و اقامه نماز جمعه و جماعت نیست. از امام صادق علیه السلام نقل شده که به امام علی علیه السلام کار در بیرون سفارش و به حضرت فاطمه کار در منزل را سپرد (دستی و همکاران، ۱۳۷۲، ص ۱۶۸).

بنابراین لازمه چنین روایاتی عدم اشتغال زن در بیرون منزل است.

براساس همین روایات است که فقهای بزرگ گفته‌اند: «یستحب حبس المرأة فی البیت فلا تخرج الا لضروره؛ حبس زن در خانه مستحب است، زن به بیرون خانه نرود مگر در وقت ضرورت (طباطبایی یزدی، ۱۴۱۹ق، ج ۵، ص ۴۹۰)؛ بنابراین صاحب عروه بر حبس زن در خانه فتوا داده است.

۷. پاسخ ادله مخالفان جواز اشتغال زنان

کسانی که طرفدار جواز اشتغال زنان در بیرون منزل هستند، ادله مخالفان را پاسخ داده‌اند.

آیه ۳۳ سوره احزاب مربوط به چگونه بیرون رفتن است نه اصل بیرون رفتن. این آیه می‌گوید: همانند جاهلیت پیشین که به صورت خودنمایی و آرایش بیرون می‌رفتند، بیرون نروید. پس این آیه ربطی به اشتغال زنان ندارد. آیه ۵۳ سوره احزاب نیز ربطی به اشتغال زنان ندارد، چراکه اولاً، مربوط به زنان پیامبر است، ثانیاً، در صورت تعمیم آیه و شمول آن نسبت به همه زنان، آیه مربوط به ارتباط زنان با مردان نامحرم است، نه اینکه مربوط به خروج زن از منزل و کار کردن باشد.

همچنین در پاسخ به استناد روایاتی که از فاطمه زهرا علیها السلام نقل شده، معتقدند: اینها دلالت می‌کنند که در صورت وجود کار در خانه و غیرخانه، زن کار در خانه را ترجیح دهد. در خصوص روایاتی که می‌فرمودند مردی زن را نبیند؛ این لزوماً بر ماندن در خانه و کار در خانه دلالت نمی‌کند؛ چون ممکن است زنی بیرون از خانه کار کند (شاغل)، ولی در محل کار او، هیچ مردی نباشد؛ مثلاً در بیمارستانی که همه پرسنل و ارباب رجوع آن خانم هستند، یا معلم در مدرسه که همه دانش‌آموزان و معلمان زن هستند. پس این ادله بر عدم اشتغال دلالتی ندارد. جریان عتاب حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام به عایشه نیز به عنوان یک قضیه حقیقه مطرح نیست، بلکه تقریباً نظیر قضیه شخصی یا قضیه خارجی است (جوادی آملی، ۱۳۷۱، ص ۳۲۴)؛ پس این روایت هر خروجی را محکوم نمی‌کند، بلکه به خروج خاصی که به قصد فساد صورت می‌گیرد، محدود می‌کند و به اشتغال زنان مربوط نمی‌شود. در خصوص روایتی که می‌گویند بر زنان نماز جماعت و نماز جمعه نیست، از باب رخصت است نه عزیمت؛ یعنی الزام از زن گرفته شده، نه اینکه حق شرکت در جمعه و جماعت را ندارد. به تعبیر دیگر، شرکت نکردن اینها در نماز جمعه و جماعت عتاب ندارد، نه اینکه شرکت کردنشان ثواب نداشته باشد (جوادی آملی، ۱۳۷۱، ص ۳۲۴).

۸. جمع‌بندی ادله موافقان و مخالفان

در جمع‌بندی ادله مخالفان و موافقان اشتغال زنان می‌توان گفت: این ادله معارض نیستند و قابل جمع هستند. حداکثر چیزی که از ادله مخالفان استفاده می‌شود این است که، مشغول شدن زن در خانه، سنت است و مطلوب. آنچه از ادله موافقان استفاده می‌شود این است که، بیرون رفتن زن از خانه و حضورش در اجتماع و اشتغالش مانعی ندارد؛ بلکه در مواردی هم لازم و ضروری است؛ بنابراین، اشتغال زنان به خودی خود امری مباح است و جمع مباح و مستحب به این است که در صورتی که زن بین اشتغال در بیرون و کار در خانه، مخیر باشد، مستحب است که کار در خانه را برگزیند و اگر مصلحت جامعه اقتضا کند که زن حتماً شاغل شود، استحباب کار در خانه از بین می‌رود؛ چراکه امر مستحب توان مقابله با واجب را ندارد. از سوی دیگر، اگر در جایی دلیل بر حرمت شاغل شدن زن اقامه شود، مثل قضاوت و امارت، در اینجا هم زن نباید شاغل شود و اجتهاد در مقابل نصّ معنا ندارد (خیری، ۱۳۸۵).

نتیجه اینکه، اصل اشتغال زن در بیرون خانه از نظر اسلام مانعی ندارد. در روایات ائمه اطهار (علیهم‌السلام) ما روایتی نیست که اشتغال زن را به‌طور کلی حرام اعلام کرده باشد، بلکه روایات بیشتر در مورد چگونگی حضور زن در اجتماع و کار و فعالیت او سخن بیان شده است. امام علی (علیه‌السلام) فرمودند: «به زن بیش از حد و توانش کار واگذار مکن و این برای حال او بهتر و برای زندگی او مناسب‌تر است؛ زیرا زن ریحانه است و قهرمان نیست» (نهج البلاغه، نامه ۳۱).

نهی در این روایت، نهی ارشادی است و به حالات روحی و جسمی زنان اشاره می‌کند و بیانگر آن است که آنها باید وظایفی را برعهده گیرند که با وضعیت جسمانی و عاطفی‌شان متناسب باشد و آسایش و آرامش آنها را برهم نزند. روایات دیگری نیز در مورد نحوه حضور زن در اجتماع وجود دارد که آنان را به رعایت عفت و تقوا و عدم اختلاط با مردان دعوت می‌کند. در زمینه روابط کلامی نیز که زمینه‌ای برای برقراری روابط عاطفی عمیق است (تاجیک، ۱۳۹۱، ص ۲۳). در روایات و قرآن توصیه‌هایی به زنان شده است؛ مانند اینکه با لحن نازک و تحریک‌آمیز سخن نگویند (احزاب، ۳۲) و

در یک مکان خلوت یک مرد و زن کار نکنند. محمد طیار گوید: «وارد مدینه شدم و منزلی می طلبیدم تا اجاره کنم، به خانه‌ای وارد شدم که دارای دو اتاق بود و دری میان آن دو قرار داشت و در یکی از آنها زنی زندگی می کرد. آن زن به من گفت: این اتاق را اجاره کن، گفتم: این دو اتاق به هم راه دارد و من جوان هستم، تو نیز جوانی و صلاح نیست. گفت: تو اجاره کن من در را می بندم، من پذیرفتم و متاعم را به آنجا بردم، و به او گفتم: در را ببند، گفت: از اینجا نسیم می آید، بگذار باز باشد. گفتم: من و تو هر دو جوان هستیم در را ببند، گفت: تو در اتاقت بنشین و من در اتاق خود، نزد تو نمی آیم و به تو نزدیک نمی شوم و از بستن در سر باز زد. من خدمت امام صادق علیه السلام رسیدم و ماجرا را عرض کردم و پرسیدم می توانم آنجا بمانم؟ فرمود: از آنجا به جای دیگر برو؛ زیرا هیچ مرد و زنی در مکانی خلوت نکنند، مگر آنکه شیطان سومی آنها باشد (صدوق، ۱۳۶۷، ج ۴، ص ۳۴۲).

خداوند متعال در مورد کیفیت حضور زنان در اجتماع می فرماید: «قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَ يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ؛ به زنان باایمان بگو: چشم‌های خود را (از نگاه هوس آلود) فروگیرند و دامان خویش را حفظ کنند و زینت خود را - جز آن مقدار که ظاهر است - آشکار نمایند و اطراف روسری‌های خود را بر سینه خود افکنند تا گردن و سینه با آن پوشانده شود» (نور، ۳۱). قرآن کریم در داستان دختران حضرت شعیب علیه السلام چنین می فرماید: «وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْتَفُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّىٰ يُصَدِرَ الرِّعَاءَ وَأُبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ؛ و هنگامی که به (چاه) آب مدین رسید، گروهی از مردم را در آنجا دید که چهارپایان خود را سیراب می کنند؛ و در کنار آنان دو زن را دید که مراقب گوسفندان خویشند و به چاه نزدیک نمی شوند؛ (حضرت موسی) به آن دو گفت: کار شما چیست؟ (چرا گوسفندان خود را آب نمی دهید؟! گفتند ما آنها را آب نمی دهیم تا چوپان‌ها همگی خارج شوند؛ و پدر ما پیرمرد کهنسالی قادر بر این کارها نیست» (قصص، ۲۳). این آیه نیز دلالت دارد بر اینکه، زنان هنگام کار کردن بیرون خانه باید عفت را رعایت بکنند.

بنابراین، فرهنگ دینی با اشتغال زن مخالفتی ندارد، ولی توجه به مبانی مورد قبول آموزه‌های دینی دارای اهمیت است. از آنجا که خانواده و تربیت فرزندان صالح از دیدگاه اسلام مسئله مهمی است و حفظ عفت از نظر اسلام مهم می‌باشد، می‌توان گفت در اشتغال زنان رعایت نکات زیر بایسته است:

۱. لطمه‌نزدن به وظایف مادری و همسری؛ ۲. عدم کاهش روحیه زنانه؛ ۳. کار در محلی که بانوان حضور دارند و کمترین ارتباط با نامحرم را دارد؛ ۴. ترجیحاً کارهایی که می‌توان در منزل آن‌ها را انجام داد؛ ۵. در راستای تعالی زن‌بودن؛ ۶. گرفتن کمترین وقت؛ ۷. خسته‌نکردن زنان از نظر جسمی و روحی.

نتیجه‌گیری

از مطالبی که در مقاله گفته شد نکات زیر نتیجه گرفته می‌شود:

۱. اسلام باعث عقب‌ماندگی زنان نیست و برای زنان در اشتغال مانع تراشی نمی‌کند. طبق آیات و روایات اشتغال زنان جایز است.
۲. رویکرد آیات قرآن کریم و روایات معصومین علیهم‌السلام نشان می‌دهد، زنان می‌توانند از کسب خود درآمدی داشته باشند و زنان می‌توانند به اختیار در آنچه که از دسترنج و زحمت خود به دست آورده‌اند، هزینه نمایند.
۳. براساس آموزه‌های دینی، خانواده بنیاد اساسی می‌باشد و زن از ارکان اصلی آن محسوب می‌شود. نکته دارای اهمیت این است حق اشتغال زن، نباید سبب سستی بنیان خانواده و یا از هم‌پاشیدگی خانواده شود.
۴. شغلی به مصلحت زنان است که متناسب با حالت روحی و جسمی زن باشد.
۵. در تقدیم کار در منزل و کار در بیرون منزل رجحان با کار در منزل است.
۶. زن هنگام اشتغال در بیرون منزل بایستی رعایت عفاف و حجاب و احکام اسلامی را داشته باشد.

فهرست منابع

* قرآن کریم.

** نهج البلاغه.

۱. آبوت، پاملا؛ والاس، کلر. (۱۳۸۰). جامعه‌شناسی زنان (مترجم: منیژه نجم عراقی). تهران: نشر نی.
۲. ابن اثیر، علی بن ابی‌الکرم محمد بن حمد شیبانی. (۱۴۰۹ق). اسدالغابة فی معرفة الصحابة (ج ۵ و ۶). بیروت: دار الفکر.
۳. ابن سعد، محمد. (بی تا). الطبقات الكبرى (ج ۱۴). بیروت: دار صادر.
۴. ابن فارس، احمد. (۱۴۰۴ق). معجم مقاییس اللغة (ج ۳). قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
۵. ابن هشام، عبدالله بن یوسف. (بی تا). السیرة النبویة (ج ۱). بیروت: دار التراث العربی.
۶. احسانی قمشلوئی، علی. (۱۴۰۰). پایان‌نامه کارشناسی ارشد: بررسی تطبیقی اشتغال زنان در اسلام و مسیحیت (استاد راهنما: عباس شفیعی). دانشگاه ادیان و مذاهب، دانشکده زن و خانواده.
۷. باقری، شهلا. (۱۳۸۲). اشتغال زنان در ایران؛ درآمدی بر عوامل مؤثر بر اشتغال زنان در چهل سال گذشته. تهران: شورای فرهنگی - اجتماعی زنان.
۸. تاجیک، بنت‌الهدی. (۱۳۹۱). اشتغال زنان از دیدگاه اسلام. ماهنامه زمانه، شماره ۲۳-۲۴، صص ۹۱-۹۳.
۹. جعفری، مصطفی؛ حبیبی، محمود. (۱۳۸۱). فرهنگ کار. ماهنامه تدبیر، ۱۳(۱۲۵)، صص ۷۰-۷۳.
۱۰. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۷۱). زن در آینه جلال و جمال. قم: مرکز نشر فرهنگی رجا.
۱۱. خسروشاهی، قدرت‌الله؛ مؤمنی‌راد، فهیمه. (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی اشتغال زنان در مکتب اسلام و فمینیسم. پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، شماره ۱۰۴، صص ۱۱۷-۱۳۴.

۱۲. خمینی، روح الله. (۱۳۸۹). صحیفه امام (ج ۴). تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته.
۱۳. خیری، یوسف. (۱۳۸۵). اشتغال زنان و پیامدهای آن. بانوان شیعه، شماره ۹، صص ۱۶۱-۱۸۶.
۱۴. دشتی، محمد با همکاری جمعی از پژوهشگران مؤسسه. (۱۳۷۲). نهج الحیاة؛ فرهنگ سخنان فاطمه زهرا علیها السلام. قم: مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین علیه السلام.
۱۵. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۳). لغتنامه (ج ۲). تهران: دانشگاه تهران.
۱۶. دیانی دردشتی، زهرا؛ حسینی میرصفی، سیده فاطمه. (۱۳۹۹). مستندات قرآنی مفسران معاصر فریقین پیرامون اشتغال زنان. پژوهشنامه قرآن و حدیث، ۱۴(۲۷)، صص ۲۹-۵۷.
۱۷. راغب اصفهانی، حسین. (۱۴۱۲ق). المفردات فی غریب القرآن. بیروت: دارالعلم.
۱۸. رشید، رضا محمد. (۱۴۱۴ق). تفسیر القرآن الحکیم الشہیر بتفسیر المنار (ج ۲). بیروت: دار المعرفة.
۱۹. روزبهانی، مهین. (۱۳۷۸). پایان نامه اشتغال زن از منظر قرآن و حدیث (کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، استاد راهنما: جعفر نکونام). اراک: دانشگاه آزاد اسلامی اراک.
۲۰. صدوق، محمد بن حسین، ابن بابویه. (۱۳۶۷). من لایحضره الفقیه (ج ۴، مترجم: علی اکبر غفاری). تهران: نشر صدوق.
۲۱. صدوق، محمد بن حسین، ابن بابویه. (۱۴۱۳ق). من لایحضره الفقیه (ج ۱ و ۳). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۲۲. طاهری نیا، احمد. (۱۳۸۹). حضور زن در عرصه های اجتماعی - اقتصادی از نگاه آیات و روایات. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته.
۲۳. طباطبایی، سید محمد کاظم. (۱۴۱۹ق). العروة الوثقی فیما تعم به البلوی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۲۴. طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۳۷۴). المیزان فی تفسیر القرآن (مترجم: سید محمد باقر موسوی همدانی، ج ۲ و ۴). قم: دفتر انتشارات اسلامی.

۲۵. طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۹۰ق). المیزان فی تفسیر القرآن (ج ۱۳ و ۱۹). بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
۲۶. طبرانی، سلیمان بن احمد. (بی تا). المعجم الکبیر (ج ۲۴). بیروت: داراحیاء التراث العربی.
۲۷. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن (ج ۲، ۶ و ۱۰). تهران: انتشارات ناصر خسرو.
۲۸. عطارد، فاطمه. (۱۳۸۵). اشتغال زنان؛ پیامدها و راهکارها. بانوان شیعه، شماره ۸، صص ۱۳۹-۱۵۸.
۲۹. علینژاد، ایلناز؛ صالحی، سیدمهدی و نیکخواه سرنقی، رضا. (۱۳۹۶). بررسی جایگاه زن در اخلاق اسلامی با تأکید بر حق حضانت و اشتغال زنان در حقوق اسلام و بشر. پژوهش‌های اخلاقی، شماره ۳۰، صص ۱۶۱-۱۷۴.
۳۰. قرشی، سیدعلی اکبر. (۱۳۷۱). قاموس قرآن (ج ۶). تهران: دار الکتب الإسلامیة.
۳۱. قرطبی، محمد بن احمد. (۱۳۶۴). الجامع لأحكام القرآن (ج ۲). تهران: انتشارات ناصر خسرو.
۳۲. قره باغیان، مرتضی. (۱۳۷۶). فرهنگ اقتصادی و بازرگانی (چاپ دوم). تهران: رسا.
۳۳. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). الکافی (ج ۵، محقق و مصحح: علی اکبر غفاری). قم: دارالکتب الاسلامیه.
۳۴. مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). بحار الانوار (ج ۱، ۲۲، ۸۱، ۹۰ و ۱۰۱). بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۳۵. مریدی، سیاوش؛ نوروزی، علیرضا. (۱۳۷۳). فرهنگ اقتصادی. تهران: پیشبرد.
۳۶. معین، محمد. (۱۳۷۵). فرهنگ فارسی. تهران: امیرکبیر.
۳۷. مهدویان، طاهره. (۱۳۹۵). پایان نامه کارشناسی ارشد: چالش‌های اخلاقی اشتغال زنان در خانواده و راهکارهای آن از دیدگاه اسلام (استاد راهنما: محمدجواد فلاح، استاد مشاور: صادق گلستانی). قم: دانشگاه معارف اسلامی.

۳۸. نواصر، فاطمه. (۱۳۹۸). بررسی حقوقی اشتغال زن در حقوق بین‌الملل. تهران: انتشارات فرزندگان دانشگاه.

۳۹. واعظی، محمدجواد. (۱۳۹۰). وضعیت زن در عصر اسلامی (نیم قرن اول هجری). قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.

References

* The Holy Qur'an

** Nahj al-Balaghah

1. Abott, P., & Wallace, C. (2001). *Sociology of Women*. Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]
2. Alinezhad, I., Salehi, S. M., & Nikkhah Sarneqi, R. (2017). Investigating the Status of Women in Islamic Ethics with Emphasis on the Right of Custody and Women's Employment in Islamic and Human Rights. *Ethical Research*, 30, pp.161-174. [In Persian]
3. Atarod, F. (2006). Women's Employment: Consequences and Solutions. *Shia Women*, 8, pp. 139-158. [In Persian]
4. Baqeri, S. (2003). *Women's Employment in Iran: An Overview of Influencing Factors over the Past Forty Years*. Tehran: Cultural and Social Council of Women. [In Persian]
5. Dashti, M., with the collaboration of a group of researchers from the institute. (1993). *Nahj al-Hayat: The Dictionary of Fatima's Words*. Qom: Amiralmomeneen Research Institute. [In Persian]
6. Dehkhoda, A. (1994). *The Dictionary* (Vol. 2). Tehran: Tehran University. [In Persian]
7. Deyani Dardashti, Z., & Hosseini Mirsafi, S. F. (2020). Quranic Documentation of Contemporary Commentators from Both Groups on Women's Employment. *Quran and Hadith Research Journal*, 14(27), pp. 29-57. [In Persian]
8. Ehsani Qamshalui, A. (2021). *Master's Thesis: Comparative Study of Women's Employment in Islam and Christianity* (Advisor: A. Shafii). University of Religions and Denominations, Faculty of Women and Family. [In Persian]
9. Ghorbaniyan, M. (1997). *Economic and Commercial Dictionary* (2nd ed.). Tehran: Rasa. [In Persian]
10. Ibn Athir, A. (1988). *Asad al-Ghabah fi Ma'rifat al-Sahabah* (Vols. 5, 6). Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]

11. Ibn Faris, A. (1983). *Mu'jam Maqayis al-Lughah* (Vol. 3). Qom: Maktab al-A'alam al-Islami. [In Arabic]
12. Ibn Husham, A. (n.d.). *Al-Sirah al-Nabawiyah* (Vol. 1). Beirut: Dar al-Thaqafah. [In Arabic]
13. Ibn Saad, M. (n.d.). *Al-Tabaqat al-Kubra* (Vol. 14). Beirut: Dar Sader. [In Arabic]
14. Jafari, M., & Habibi, M. (2002). Work Culture. *Tadbir*, 13(125), pp. 70–73. [In Persian]
15. Javadi Amoli, A. (1992). *Women in the Mirror of Glory and Beauty*. Qom: Raja Cultural Publishing Center. [In Persian]
16. Khairi, Y. (2006). Women's Employment and Its Consequences. *Shia Women*, 9, 161-186. [In Persian]
17. Khomeini, R. (2010). *Sahifeh Imam* (Vol. 4). Tehran: Institute for the Publication and Promotion of the Works of Imam Khomeini. [In Persian]
18. Khosroshahi, G., & Momenirad, F. (2015). A Comparative Study of Women's Employment in Islam and Feminism. *Islamic Social Studies Research*, 104, pp. 117-134. [In Persian]
19. Kulayni, M. B. Y. (1988). *Al-Kafi* (Vol. 5, A. A. Ghafari, Ed.). Qom: Dar al-Kutub al-Islamiyah. [In Persian]
20. Mahdavian, T. (2016). Master's Thesis: *Ethical Challenges of Women's Employment in the Family and Solutions from an Islamic Perspective* (Supervisor: Mohammad Javad Fallah, Consultant: Sadegh Golestani). Qom: University of Islamic Sciences. [In Persian]
21. Majlesi, M. B. (1982). *Bihar al-Anwar* (Vols. 1, 22, 81, 90, 101). Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic]
22. Mo'in, M. (1996). *Persian Dictionary*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
23. Moridi, S., & Norouzi, A. (1994). *Economic Culture*. Tehran: Pishbord. [In Persian]
24. Navaaser, F. (2019). *Legal Examination of Women's Employment in International Law*. Tehran: Farzangan University Press. [In Persian]
25. Qarashi, S. A. (1992). *Quranic Lexicon* (Vol. 6). Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyah. [In Persian]

26. Qurtubi, M. B. A. (1985). *Al-Jami' li Ahkam al-Quran* (Vol. 2). Tehran: Naser Khosrow Publications. [In Persian]
27. Raghīb Isfahani, H. (1991). *Al-Mufradat fi Gharib al-Quran*. Beirut: Dar al-Ilm. [In Arabic]
28. Rashid, R. M. (1992). *Tafsir al-Quran al-Hakim al-Shahir bi Tafsir al-Manar* (Vol. 2). Beirut: Dar al-Ma'rifah. [In Arabic]
29. Rozbahani, M. (1999). *Master's Thesis on Women's Employment from the Perspective of the Quran and Hadith* (Master of Quran and Hadith Sciences, Supervisor: Ja'far Nakonam). Arak: Islamic Azad University, Arak Branch. [In Persian]
30. Saduq, M. B. H., Ibn Babawayh. (1988). *Man La Yahduruhu al-Faqih* (Vol. 4, A. A. Ghaffari, Trans.). Tehran: Saduq Publication. [In Persian]
31. Saduq, M. B. H., Ibn Babawayh. (1994). *Man La Yahduruhu al-Faqih* (Vol. 1, 3). Qom: Islamic Publications Office. [In Persian]
32. Tabarani, S. B. A. (n.d.). *Al-Mu'jam al-Kabir* (Vol. 24). Beirut: Dar Hayya al-Turath al-Arabi. [In Arabic]
33. Tabarsi, F. B. (1993). *Majma al-Bayan fi Tafsir al-Quran* (Vols. 2, 6, 10). Tehran: Naser Khosrow Publications. [In Persian]
34. Tabatabai, S. M. H. (1995). *Al-Mizan fi Tafsir al-Quran* (S. M. B, Musavi Hamedani, Trans., Vols. 2, 4). Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]
35. Tabatabai, S. M. H. (2011). *Al-Mizan fi Tafsir al-Quran* (Vols. 13, 19). Beirut: Al-Ilmiyah Foundation. [In Arabic]
36. Tabatabai, S. M. K. (1998). *Al-Urwah al-Wuthqa fi Ma Ta'ma bi al-Balwa*. Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]
37. Taherinia, A. (2010). *Women's Presence in Social and Economic Fields from the Perspective of Verses and Narrations*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]
38. Tajik, B. (2012). Women's Employment from the Perspective of Islam. *Zamaneh*, pp. 23-24, 91-93. [In Persian]
39. Vaezi, M. J. (2011). *The Status of Women in the Islamic Era (First Half of the First Century AH)*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]